

Микола Ткачук, проф. (Тернопіль)

ББК 83.3 (4 Укр)

УДК 82-312.1

Творчий портрет Ольги Кобилянської

У статті окреслюється творча індивідуальність Ольги Кобилянської, художній дискурс, характер її модерністських шукань, жанровий, тематичний діапазон, нарративна стратегія.

Ключові слова: *творча індивідуальність, модернізм, неоромантизм, новела, повість, наратор, дискурс.*

Tkachuk Mykola. Olga Kobylyanska as creative individuality portrait.

This article shows the creative individuality of Olga Kobylyanska, artistic discourse, the character of her modernistic searchings, genre and thematic range and narrative strategy.

Key words: *creative individuality, modernism, Neo-Romanticism, short story, narrator and discourse.*

Ольга Кобилянська збагатила українську літературу гуманістичною проблематикою, галереєю героїв, які проходять шлях від ідеї внутрішнього вдосконалення людини до активної дії, а деякі персонажі зі зброєю в руках виборюють незалежність України, в процесі якої духовно воскресають («Апостол черні»). Творчість Кобилянської розгорталася в річищі модернізму, органічно поєднавши поетику неоромантизму, символізму й експресіонізму. В її доробку є новели, поезії в прозі, оповідання, повісті, романи, статті. Ольга Кобилянська європеїзувала українське письменство, піднісши його до вершин світового мистецтва.

Ольга Юліанівна Кобилянська народилася 27 листопада 1863 року на Буковині, в містечку Гура-Гумора (тепер Румунія). Ольжин батько, Юліан Якович, знав безліч українських народних пісень, любив мистецтво, був наполегливим і працелюбним, вивчив німецьку мову, що панувала тоді в панівних колах суспільства, склав правничі іспити й дістав посаду судового радника. Дід Ольги Кобилянської, Яків, жив у Бучачі, але помер, коли його синові виповнилося чотирнадцять років, тож Юліан вибивався в люди самостійно. Мати

майбутньої письменниці, Марія Йосипівна, походила з українізованого німецько-польського роду Вернерів. Її предок, *Захарій Вернер*, був німецьким письменником-романтиком, приятелем *Ернста Теодора Амадея Гофмана* (про пригоди друзів у революційному Парижі написав роман «Дама з оксамиткою на шії» *Олександр Дюма*). Від Вернера буковинська письменниця перейняла романтичний ідеал, схильність до ірраціонального, художню форму «драматичної долі», неприйняття жорстокого світу. Для Ольги мама — втілення *«безмежної доброти, біблійної лагідності, жіночої ніжності»*. Згодом в «Автобіографії» письменниця розповіла про свою родину: батьків, п'ятьох братів (Максиміліан, Олександр, Володимир, Юліан, Степан) і сестру Євгенію. Батько прагнув дати освіту братам, а дочок мріяв вигідно віддати заміж, що відповідало тодішнім уявленням про родинне щастя.

Службовцю Юліану Кобилянському часто пропонували інше місце роботи, тому родина переїжджала з місця на місце, але це не засмучувало Ольгу, яка прагнула нових знайомств і вражень. Дитинство і юність вона провела в містах Сучаві, Довгополому (Кімполунг), селі Димка, з 1891 року постійно проживала в Чернівцях. У 1872 році Кобилянська познайомилася з Ольгою, дочкою українського поета *Миколи Устияновича*, автора пісні «Верховино, світку ти наш». Пізніше письменниця згадувала: *«Це був перший правдивий руський дім, в який ввійшли ми, діти, й почули, крім у рідній хаті, руську мову й руські пісні»*. Дівчина із захопленням слухала народні пісні, читала казки, слухала легенди про карпатський край. Обдарована фантазією, вона писала дитячі твори, які читала Ользі Устиянович.

На Буковині австрійський уряд проводив політику онімечення, тому не відкривав українських культурно-освітніх закладів. Майбутня письменниця у 1877 році закінчила чотирикласну німецьку школу в Кімполунзі, а далі навчатися їй не судилось. Проте Ольга постійно займалася самоосвітою: багато читала, брала приватні уроки з української мови. Згодом вона як вільна слухачка відвідувала лекції з української літератури в Чернівецькому університеті. Допитливість спонукала її до постійної праці над художніми й науковими

книгами, ознайомлення з працями філософів, соціологів, істориків. Вона захоплювалася Гейне, Гете, Шиллером, Ібсеном, Тургенєвим, Толстим, Шевченком, Франком, Марком Вовчком, Лесею Українкою, що вплинуло на характер естетичних шукань письменниці. Так сформувалася високоосвічена передова жінка.

Формування Ольги Кобилянської як творчої особистості відбувалося в атмосфері постійної праці над собою. Вона захоплюється малярством, виступає в аматорських виставах, виконує на сцені пісні (мала чудовий голос), грає на фортепіано. З чотирнадцятилітнього віку Кобилянська веде «Щоденник» (німецькою мовою) – неоціненне джерело для пізнання становлення характеру, духовного світу дівчини, її почуттів, захоплень, вражень, естетичних смаків, осмислення свого покликання. Вона жила в німецькомовному містечковому середовищі, тому розпочинала свою творчість новелами, написаними німецькою мовою («Гортенза», «Образок з життя Буковини», «Видиво» та інші). Німецька мова для Кобилянської була своєрідним вікном виходу в широкий духовний світ. Це допомогло їй засвоїти нові ідеї і форми словесного самовираження, пізнати світову літературу, розвинути свій письменницький талант.

Важливою подією у житті Ольги Кобилянської була зустріч 1881 року з *Софією Окуневською*, однією з найосвіченіших жінок тодішньої Галичини, яка здобувала медичну освіту в Швейцарії. Саме їй молода письменниця зізналася, що спрага до творчості у неї непереможна: *«Вона заговорила до мене українською мовою, переконуючи мене, що мені треба писати не по-німецьки, а для свого народу — по-українськи, навчила фонетикою писати, надавала українських книжок, стала моєю щирою подругою»*. Молоду письменницю захоплюють ідеали краси, потяг до знань і освічене товариство. Перед Кобилянською постало питання: якою мовою писати, хто буде її читачем. Вона знаходить опору в рідному народі, для якого буде писати! За словами *Дмитра Павличка*, її вибір — це справжній подвиг, адже їй потрібно було змінити своє *«духовне єство, треба було вивчити рідну мову, пізнати стихію рідного письменства, пристосувати до нового життя — життя в українській літературі — свої знання, набуті зовсім в іншому світі — у світі німецької культури»*.

Софія Окуневська познайомила молоду авторку з українською письменницею *Наталею Кобринською*, яка пропагувала жіночий рух у Галичині. Ольга Юліанівна стала членом «Товариства руських жінок на Буковині», написала працю «Дещо про ідею жіночого руху» (1894), в якій захищала рівність прав на освіту жінок і чоловіків. Кобилянській у фемінізмі імпонувала ідея рівності чоловіка і жінки в усіх сферах суспільного та культурного життя. Фемінізм – (*лат. femina* – жінка) – суспільно-культурний рух, метою якого є надання жінкам усіх громадянських прав, рух, що боровся з дискримінацією жінки за рівність у правах з чоловіками. Фемінізм обґрунтував французький соціаліст-утопіст Шарль Фур'є у XVIII столітті.

Питання емансипації жінки було в полі зору Ольги Кобилянської, стало однією з ідей її прозових творів. Вона писала, що жінці слід забезпечити право вибору роботи, особисту самостійність, психологічну незалежність і свободу від норм «загальноприйнятої» моралі антигуманного суспільства. До альманаху українських феміністок «Перший вінок» Кобилянська надіслала оповідання «Вона вийшла заміж» (перероблене пізніше на повість «Людина»). Проте редактор альманаху *Іван Франко* через художню неопрацьованість відхилив повість. Сувору оцінку авторитетного письменника збентежила душу авторки, але не згасила ентузіазму писати, вдосконалювати твір.

1894—1896 роки були знаковими у творчості Ольги Кобилянської. Вона опублікувала повісті «Людина», «Царівна», новели «Жебрачка», «Природа», «Аристократка», «Час», «Мати Божа», «Банк рустикальний», перекладала твори Марка Вовчка і Юрія Федьковича німецькою мовою. Її новели побачили світ польською, чеською, французькою і німецькою мовами. У 1901 році Кобилянська видала німецькою мовою збірку «Українські новели». Ознайомившись із творами Кобилянської, відомий німецький критик *Георг Адам* назвав українську письменницю «*талантом, яким пишається б кожний народ. Вона втілює в собі дух сучасної української літератури, в її особі жінки мають натхненного борця за свої інтереси*».

У 1899 році вийшла друком перша збірка новел «Покора», що принесла Кобилянській визнання і славу. На

талановиту письменницю з Буковини звернула увагу *Леся Українка*, відзначивши, що Кобилянська її цікавить як талант і людина. Щира дружба, ідея служіння рідному народові, творчості як запоруки індивідуальної свободи зближують Ольгу Кобилянську з Лесею Українкою. Спочатку вони листувалися, а 1901 року — зустрілися. Це були споріднені шляхетні душі, які своє життя присвятили утвердженню краси, гуманізму, мріючи про відродження соборної України. Буковинська письменниця зізнавалася, що поетеса допомогла їй *«пізнати більше українського світу й поглядів. Вона ж багато оповідала, була освічена, і я їй дуже вірила»*. Духовно підтримала Ольгу Юліанівну стаття Лесі Українки «Малоросійські письменники на Буковині», оприлюднена 1899 року в чернівецькій газеті «Буковина» та російському журналі «Жизнь». Поетеса резонно писала: *«Найкращий спосіб втримати Кобилянську при нашій літературі — се не дорікати їй щодня німеччиною, не називати чужою, екзотичною квіткою, а признати за нею те почесне місце в нашій літературі, на яке вона цілком заслуговує»*. Вони були духовними подругами, підтримуючи одна одну в життєвських негараздах і радіючи успіхам одна одної. Ольга гостювала в родині Косачів, а Леся — в Чернівцях у Кобилянської. Цікавими, повчальними й пізнавальними є їхні листи — своєрідні сповіді, зізнання, монологи, роздуми над смислом життя, влучні характеристики творів, обговорення літературних новинок.

Ольга Юліанівна мріяла побачити столицю України. Такою нагодою був з'їзд археологічного товариства в Києві, на якому вона познайомилася з діячами культури *Миколою Лисенком, Михайлом Коцюбинським, Михайлом Старицьким, Оленою Пчілкою* та іншими. В Каневі Кобилянська відвідала могилу Тараса Шевченка, згодом гостювала в родині Косачів на хуторі Зелений Гай біля Гадяча Полтавської губернії, пізнаючи красу і велич України. Листи Ольги Кобилянської до рідних сповнені любові до рідної землі, цікавих вражень і захопленнь про край та людей, що його населяють.

Формувалася естетична концепція людини і світу Ольги Кобилянської під впливом ідей німецького філософа *Фрідріха Ніцше*, який мав чималий вплив на модерне мистецтво Європи. Естетична концепція мистецтва письменниці співзвучна з

Ніцшевим тлумаченням синтезу аполлонівського (розумної доцільності, міри, мистецької насолоди) та діонісійського (іраціональне, буйне і трагічне, що виховує вольову людину) творчих начал. Ідеї філософа оригінально трансформувалися в художньому світі письменниці: його ідея «надлюдини» позначилася на змалюванні вольових образів жінок і чоловіків, ідеального типу особи в її ставленні до життя і себе. Імпонував новелістці підкреслений Ніцше імперативний, тобто владний мотив перемоги особи над собою, його суспільний розподіл людей на сильних, вольових особистостей, які прагнуть духовно і фізично вдосконалювати себе, і пасивних членів юрби, які втілюють обивательське суспільство. Письменниця поетизувала освічену і сильну натуру українця, здатного зі зброєю в руках виборювати незалежність вітчизни.

Ольга Кобилянська відіграла велику роль у пропагуванні української літератури в Німеччині та Австрії. Вона переклала німецькою мовою твори Тараса Шевченка, Марка Вовчка, Наталії Кобринської, Осипа Маковея, Леся Мартовича, Василя Стефаника, Лесі Українки. Українською мовою вона переклала твори данських і німецьких прозаїків Енса Петера Якобсона («Тут мали б стояти рожі», «Місяць свідок»), Освальда Рунке («Серце сина»). Кобилянська захоплювалася творчістю Льва Толстого, написавши про нього статтю, повістями Івана Тургенєва, новелами Всеволода Гаршина.

Природа наділила Ольгу творчою уявою, щирим і вразливим серцем, багатою натурою, спостережливістю, аналітичним розумом. За своїм психологічним типом це — *людина-інтроверт* (від *лат. intro* — усередину, *verto* — повертаю, звертаю), тобто заглиблена у свій внутрішній світ, схильна до самоаналізу, емоційна, наділена інтуїцією, схильна до символічного означення образу. Такою вимальовується Ольга Кобилянська в «Щоденнику зі сторінок якого також постають чудові портрети закоханого в неї Олесея Ястшебського, Івана Чоп'яка, Ернеста Зерглера, на яких ллється світло з її душі, випромінюється життєлюбство, спрага кохати. Вражає проникливість її суджень про людей. Чимало чоловіків пропонували їй свою руку, та вона відмовляла їм. Тільки *Осип Маковей*, перший редактор, пропагандист і дослідник творів Кобилянської, запалив у її серці справжнє кохання. Проте він не

одружився з Ольгою Юліанівною, яка своїми духовними пориваннями, шляхетністю душі стояла вище від приземлених бажань раціоналістичного чоловіка і не могла виконувати роль звичайної домогосподарки. *«Можете повірити, — писала вона Маковою, — що мої почування поважні, як смерть. Я бачу, я бачу округ себе жінок, що люблять, і я бачу, що Бог дав мені десять душ і серць і всі тії десять зіллялися в одну і моляться за вас».* «Медвідь» (так вона називала його) не відповів на її лист. Подругу заспокоїла Леся Українка, якій вона довірилася: *«Коли хто нещасний, то мусить бути гордим, інакше не витримає з честю... Все минеться, одна правда зостається, і як хтось стане високо-високо на горі, то звідси йому всі «ведмеді» здаються малими. Не всі мають те, що хтось має, хтось має іскру в серці, огонь в душі, се, може, не дає щастя, але дає щось більше і вище від щастя, щось таке, чому назви немає в людській мові».*

Доля не була прихильною до Ольги Кобилянської. У 1903 році тяжко захворіла матір, та й сама страждала від серцевої недуги. Письменниця вражає силою духу, стоїцизмом, мужністю, наполегливістю. Долаючи усі негаразди, вона продовжує писати твори. Новели цього періоду та повість «Ніоба» (1904) позначені настроями меланхолії, невлаштованості, самотності. У 1905 році вийшла збірка новел «До світла». Серед сучасників найкраще збагнули творчість Кобилянської митці «Молодої музи», які видали на її пошану альманах «За красою», вважаючи Кобилянську прапороносцем модернізму в українській літературі.

Десятиліття перед Першою світовою війною письменниця невтомно працює, веде інтенсивне листування з діячами європейської та української культури, радіє досягненням українського письменства. Вона опублікувала знамениту повість «У неділю рано зілля копала» (1908), новели «Старі батьки», «Весняний акорд» (1910), повісті «Через кладку» (1911), «За ситуаціями» (1913). Особливо вражає остання повість образом талановитої піаністки, дівчини-сироти з химерним ім'ям Аглая-Феліцітас, яка прагне утвердити себе як митця. Проте в обивательському світі справжній талант не може зреалізувати себе — дівчина гине, не вписується в «ситуацію». Герої Кобилянської символізують ідею визволення жінки, владу

людського духу над тілом з його інстинктом самозбереження та над соціальним життям людей. Основною рисою їх характерів є воля до життя і перемоги.

Перша імперіалістична війна не обминула родину Кобилянських: один брат письменниці втрапив у полон, другий — пропав безвісті. Перебуваючи в Чернівцях, Ольга Юліанівна зазнала страждань і поневірянь, холоду і голоду. Вона писала: *«Неспокій, гамір, витворений війною, страх, нічна тривога — ох, як се торгає нерви, підкошує здоров'я, а як ще до того пристане турбота о насущний хліб — ляг би в труну і навіки з втоми заснув! Поет в мені заховався. Лиш часом, як я присяду на лавочку під своєю хатою і дивлюся на чисте синє небо, мене така шалена туга опановує за тишею і пером, що забуваю тоді все страшне і сліджу душевними очима за тими картинами, що здіймаються десь із закутків душі»*. Протестом Кобилянської проти антилюдського світу війни стали новели «Назустріч долі», «Юда», «Лист засудженого вояка до своєї жінки», «Снитися», «Вовчиха», «Зійшов з розуму» та інші, які пізніше увійшли до збірки «Але Господь мовчить...» (1927).

У 1918 році, після розпаду Австро-Угорської імперії, Буковину окупувала Румунія. Поневолені українці зазнали страшних переслідувань, була заборонена українська культура. Влада жорстоко розправилася з повсталими селянами і мешканцями міста Хатинь, які проголосили свою єдність з Україною: вбивала дорослих, жінок і дітей, спалювала села. Хвора письменниця зі світовим іменем зазнала переслідувань, обшуків, була змушена жити в підвалі, без матеріальних засобів. Проте Кобилянська не покладає пера. В «Автобіографії» вона сформулила девіз свого життя: *«Пишучи що-будь, довше чи коротше, я лише одно мала на душі — Україну, ту велику, пишну, пригноблену, сковану, її одну й нічого інше»*. З думою про вітчизну та її перспективи розвитку 1926 року написала роман «Апостол черні», в якому порушено питання відродження нації, ролі інтелігенції в пробудженні самосвідомості українців. Ідею духовної, націєтворчої місії інтелігенції втілюють отець Захарій та головний герой роману Юліан Цезарович.

У складних умовах національного поневолення Буковини, переслідувань її румунською владою Кобилянська мужньо долала усі перешкоди, писала нові твори. Її не забули в

Україні. В Харкові вийшли окремими виданнями збірки новел, повісті «Земля», «У неділю рано зілля копала», твори у дев'яти томах. 1927 року широко відзначалося 40-річчя літературної діяльності Ольги Кобилянської. На гонорар, одержаний з України, письменниця придбала будиночок з садом у Чернівцях. Тепер це літературно-меморіальний музей О. Ю. Кобилянської.

Новий етап у житті Ольги Кобилянської настав у 1940 році, коли Буковина була воз'єднана з Україною. В перші ж дні визволення до Чернівців прибули українські письменники, які відвідали авторку «Землі»: Микола Бажан, Олександр Корнійчук, Андрій Малишко, Юрій Яновський, Дмитро Косарик та інші, дарували їй свої книги, артисти читали уривки з її творів, виконували народні пісні. Нова влада демонструвала світові, як вона шанує кращих митців народу. У цьому ж році урочисто відзначили 55-річний ювілей літературної діяльності письменниці. Її твори вводили в шкільну програму для вивчення.

Внаслідок німецько-радянської війни 1941 року Буковина знову опинилася під п'ятою Румунії, яка була союзником фашистської Німеччини. Край опинився під подвійною, румунсько-німецькою окупацією. Фашисти видали наказ знищити всі книги, видруковані в СРСР. У вогнищах палали і твори Ольги Кобилянської, відкрили й справу проти паралізованої української письменниці, яку передали до військового суду. Проте суду не було: 21 березня 1942 року Ольга Кобилянська померла.

Румунська преса відмовилася подати інформацію про смерть української письменниці. З окупованої території ця звістка дійшла через місяць до палаючої в огні України. Некролог написав *Андрій Малишко*: «Умерла Ольга Кобилянська, славетна українська письменниця... Полум'яна патріотка, вірна дочка українського народу, Ольга Юліанівна весь свій хист віддала народові, що віддячував їй щирою любов'ю і пошаною. Ім'я Ольги Кобилянської, її палке і щире слово, її твори завжди житимуть в народі».

Спочиває Ольга Кобилянська в родинному склепі на Чернівецькому кладовищі. Нашадки шанують творчий подвиг письменниці, яка віддала рідному народові «*пісню серця і музику душі*». Ім'я Кобилянської присвоєно Чернівецькому

обласному музично-драматичному театру, вулицям у Чернівцях, Вижниці, Хотині. У селі Димка відкрито музей письменниці.

Особливим успіхом глядачів користуються інсценізації «Землі», «У неділю рано зілля копала», здійснені Василем Васильком, та «Вовчихи» —Олександром Ананьєвим. У 2005 році на сцені Чернівецького музично-драматичного театру імені Ольги Кобилянської відбулася прем'єра вистави за романом «Апостол черні» (режисер Олександр Дзекун). На сцені Львівського театру опери і балету поставлено оперу за повістю «У неділю рано зілля копала», музику до якої написав Віталій Кирейко. П'єсу за мотивами цієї повісті Кобилянської написала Неда Неждана; вистава з успіхом іде на сцені Київського національного академічного драматичного театру імені Івана Франка (режисер Дмитро Чиринюк). «Землю» було екранізовано Київською кіностудією імені Олександра Довженка, знято фільм «Меланхолійний вальс» (режисер Василь Маляревич).

Повість «Земля» (1901) — один із найвидатніших творів модерної української літератури межі століть. У ній письменниця майстерно поєднала реалістичні реалії життя селян на Буковині із міфологічними й неоромантичними його вимірами. У повісті яскраво виявилось модерністське образне мислення авторки, яка просту фабулу братовбивства за землю висвітлила крізь призму *загальнолюдських проблем*: життя і смерті, гріховності і святості, злочину і спокути, любові і ненависті, влади землі над людиною. Літературознавець *Степан Смаль-Стоцький*, сучасник письменниці, писав, що «Земля» чарує читача *«своюю красою, мистецьким розмалюванням великого тла події, захоплює великою ідеєю, великим незрівнянним синтезом»*, внаслідок якого *«демонічна сила землі творить свою поезію»*.

Тема влади землі над селянином належить до вічних тем у мистецтві. Вона сягає міфології античних часів. Деметра, грецька богиня родючості і землеробства, навчила людей, як обробляти хліборобні лани. У XIX столітті цю тему порушували французький письменник Оноре де Бальзак («Селяни»), польський — Владислав Реймонт («Селяни»), німецький — Вільгельм Поленц (трилогія «Сільський священик», «Селяни», «Могильник»), російський — Гліб Успенський («Влада землі»),

а також українські — Іван Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Василь Стефаник та інші.

Правда, якщо у творах зарубіжних митців селянин — об'єкт співчуття, знедолена людина, за якою з далекої відстані спостерігає «об'єктивний» і «байдужий» наратор, то в «Землі» Ольги Кобилянської — суб'єкт творення внутрішнього світу, який виростає немов із землі й змальовується крізь призму вірувань, забобонів, дії чар, приворотного зілля, ворожби, снів, передчуттів, містичних явищ. Персонажі твору — фаталісти, глибоко вірять у визначеність і невідворотність долі. Цей *міфологічний мотив* є наскрізним у художньому світі повісті й характеризує світосприймання землероба, його єдність із природою, землею, яка одухотворяється і стає важливим чинником формування світогляду героїв. Антитеза є рушієм розгортання художньої картини світу: зіставлено цивілізацію і природу, мрійливу уяву і мудрість, пристрасті й розум, переступ і моральну силу, байдужість до природи і поетично-трудова, містичне її сприймання. Персонажі авторки перебувають у вічному циклічному колообігу життя людей на землі, у світі, що несе у собі красу, гармонію і таїну минулого і майбутнього, яке передбачає вічне повернення, а відтак відродження людського духу. Загалом влада землі несе позитивну енергію для людини, проте в силу збігу антигуманних суспільних та особистісних чинників у характері селянина набуває негативної дії. Особисті егоїстичні риси в характері Сави, його пристрасть до руйнування, нелюбов до землі призвели його до переступу, порушення людських моральних цінностей, а відтак — братовбивства.

З цього випливає ідея твору: *«земля повинна бути для людини, а не людина для землі»*. Земля покликана народжувати життя, обливається кров'ю, стає причиною смерті. Гуманістична ідея повісті полягає в запереченні темної влади землі над людиною. Твір проймає життєствердна віра в духовне розкріпачення людини, в перемогу світлих начал життя, а її застережливий пафос перегукується зі словами народної пісні, опублікованої *Маркіяном Шашкевичем* в альманасі «Русалка Дністровая»: *«Кров людська — не водиця — / Проливати не годиться»*.

В основу сюжету твору лягли справжні події, що мали місце в селі Димка, в якому з 1889 по 1891 роки проживала Ольга Кобилянська в невеличкому мастку, придбаному батьком. В селі вона глибоко пізнала селянське життя, зокрема знала родину Костянтина Жижиана, який мав двох синів — Саву і Михайла. 12 листопада 1894 року в сім'ї сталася трагічна подія: молодший брат Сава, бажаючи бути єдиним спадкоємцем батьківської землі, вбив старшого Михайла. Ця подія вразила письменницю: *«Факти, що спонукали мене написати «Землю», правдиві. Особи майже всі також із життя взяті. Я просто фізично терпіла під з'явиськом тих фактів, і коли писала — ох, як я хвилями ридала!»* На цьому документальному матеріалі письменниця художньо змалювала і порушила вічну тему Каїна та Авеля, зради і покути. Згодом Сава Жижиан — прототип Сави Федорчука — емігрував до Канади, де й помер 1934 року. Маріука Магіс — прототип Рахіри — прожила дев'ять років із Савою. Коли він її покинув, тяжко працювала коло землі, аби прогодувати дітей, померла 1949 року. Прототипами інших персонажів «Землі» були селяни з Димки та інших сіл. Змальовуючи життя тодішніх рільників, письменниця не копіювала їх, а вдавалася до образних прийомів індивідуалізації та типізації: особу наділяла сутнісними для епохи рисами та узагальненими, відтворюючи спосіб мислення, світобачення народу, але змальовані нею герої яскраво індивідуальні і неповторні. Не випадково **Іван Франко** відзначив поетичність і *«високу майстерність»* повісті, яка *«матиме тривале значення ще й як документ способу мислення нашого народу в часи теперішнього важкого лихоліття»*.

Жанр «Землі» авторка визначила як оповідання. *Михайло Коцюбинський* у листі до неї писав про «Землю» як про *повість*, в якій *«і природа, і люди, і психологія їх»* справляють сильне враження. Традиційно твір відносять до *соціально-психологічної повісті*, оскільки в ній соціальні питання висвітлюються крізь призму психологізму, змальовується складний душевний стан героїв, їх передчуття, страх перед невідомим. Водночас у творі представлено *«найсмівливіший розтин селянської психіки»* (*Дмитро Павличко*), змальовано, як соціальна несправедливість пускає коріння в людську душу, спотворюючи її мораль, штовхаючи на злочин. З глибин підсвідомого вириваються

притлумлені інстинкти, бажання, символічні картини, образи-символи. Мистецтво змалювання загадкових і підсвідомих процесів душі, внутрішніх імпульсів, боротьби зі своїми покличами, прихованими бажаннями героїв, аналіз їх логічних й алогічних вчинків — непереврені з художнього погляду. В цьому плані повість української письменниці співзвучна з ідеями німецького психоаналітика *Зигмунда Фрейда*, які активно освоювали митці ХХ століття. Так творилася епічна панорама життя. Це дало підставу *Іванові Франку* «Землю» Ольги Кобилянської віднести до роману: «Концепція роману задумана тонко і добре викладена, персонажі твору окреслені чітко, змальовуючи події, письменниця не виходить за вузькі межі одного села, щоб дати широку картину культурного рівня буковинського народу, та все ж цілість проінята таким емоційним настроєм, що це надає «Землі» особливого чару». Сучасні літературознавці *Іван Денисюк*, *Зенон Гузар* та деякі інші відносять твір до жанру роману, в якому виявили себе епічна глибина, романне мислення письменниці.

За художньою структурою повість Кобилянської можна назвати *органічною*, тобто такою, в якій сюжет вибудовується адекватно до розвитку суспільних, ідейних, психологічних і побутових відносин між героями і навколишнім середовищем. За жанром «Земля» — *центроподійна повість*, художня картина світу обертається навколо головного персоніфікованого образу — Землі, яка, немов фокус, вбирає всі суперечності часу і містить усі пружини сюжету, групує героїв і зумовлює їх світосприймання. Отже, мотив влади землі зумовлює сюжетно-композиційну організацію тексту. *Сюжет твору концентричний*, події відтворюються у причиново-наслідкових зв'язках. У першій главі подано *експозицію* і *зав'язку* головної сюжетної лінії. У центрі картини твору — в минулому бідняк, а тепер заможний селянин Івоніка, його дружина Марія, сини Михайло та Сава. Кожен з них має своє розуміння щастя і значення землі в їхньому житті. Батьки обожають землю. Івоніка турбується, хто буде обробляти поле, коли Михайла заберуть у рекрути. Батько йде на жертву: продає пару волів, аби відкупити сина від війська. Та його потуги марні — Михайло змушений іти до цісарської армії. У батьків своє розуміння щастя дітей: вони ніколи не погодяться на шлюб Михайла з бідною наймичкою Анною, яка не має

землі. Федорчуків не цікавлять почуття сина. Вони вже вибрали йому дівчину Прасину із заможної родини, адже ниви обох господарів *«граничать між собою, становлять одну рівнину: їх сила однакова»*. Так окреслюється конфлікт між батьками і дітьми. Зав'язка сюжетної лінії завершується у третій главі, коли Михайло й Анна зустрічаються в полі. Ця сюжетна лінія позначена лірико-романтичною тональністю, ніжністю почуттів, багатством барв.

Паралельно розвивається сюжетна лінія Сава — Рахіра, яка має великий вплив на юнака (*«вона відбирала йому весь розум і всю свідомість його ества, була для нього богинею й держала його при собі, мов магичною силою»*). Проте дівчина також бідна, її батько походив з циган і був безземельний. Тому Федорчуки проти одруження Сави з Рахірою. Розвиток дії пов'язується з перебуванням Михайла у війську. Це вражаючі картини знущання німецьких офіцерів над новобранцями — вчорашніми українськими селянами, які не знають німецької мови. Експресію розповіді підсилює оповідь Михайла батькові про невимовні муки у війську, навіть намір дезертирувати, хоч за це втікачів розстрілювали. Проте перебуваючи у місті, Михайло збагнув, що можна прожити і без землі, аби було бажання працювати. Під час відпустки він окреслив перед Анною вихід із драматичного становища, переконуючи її в можливості щастя закоханих навіть без землі.

Сюжетні лінії Михайло — Анна, Сава — Рахіра пересікаються, утворюючи напруження в розвитку сюжету. Рахіра, довідавшись, що Анна чекає дитину від Михайла, спробувала висварити її, проте дістала відсіч від жінки. У події втручається Сава, обіцяючи помститися Анні. Драматизм дії зростає, наближаючись до кульмінації. Однієї ночі Сава з Михайлом пішли до панського лісу за жердинами, аби полагодити тин. Другого дня Михайла знайшли в лісі вбитим. Авторка використала *детективний прийом*: самої трагедії, що відбулася в лісі, не показано. Вона відтворює реакцію односельчан на страшну подію. Батьки та Анна підозрюють Саву, і небезпідставно. Проте однозначної відповіді, хто вбивця Михайла, не дано.

Події у повісті Ольги Кобилянської хронологічно охоплюють час упродовж двох років. Проте важливу

композиційну функцію відіграють у тексті такі розповідні прийоми, як *ретроспекції*, тобто повернення в минуле персонажів, *проlepsиси*, тобто забігання в майбутнє, за допомогою яких розширюється часовий вимір змалювання художнього світу. Авторка вдається до таких композиційних одиниць, як *описи* природи, пір року, змалювання портретів героїв, інтер'єру, картин праці коло землі, *авторських характеристик*. Психологічна виразність досягається через відтворення *внутрішніх монологів*, які фіксують душевні переживання персонажів, діалогів, монологів.

У композиції «Землі» смислово художню функцію виконує *епіграф* німецькою мовою, який увиразнює фатальність долі «дітей землі»: *«Кругом нас знаходиться якась безодня, що її вирила доля, але тут, у наших серцях, вона найглибша»*. Таке ж змістове навантаження має *епілог*, в якому сказано, що сталося в майбутньому з героями. У побудові образного світу повісті важливу художню роль відіграють *образи-символи*, *лейтмотиви*, *підтекст*, що свідчить про модерні засоби автора у моделюванні картини буття героїв.

Концепт землі в художньому світі Ольги Кобилянської має філософський вимір. Це архетипний, тобто первісний образ, відомий людству із давніх міфів. У цьому аспекті земля змальовується двопланово: як генератор життя, руху, змін, оновлення, вітаїстичного утвердження добра і водночас як фатальний руйнівник, темна сила, що спричинює зло, забирає у своє чорне лоно людей, тварин, рослини. Така інтерпретація образу засвідчує давнє уявлення наших предків про землю як основу буття, в якому життя і смерть — рівнозначні величини. Сприймання персонажами землі неоднозначне. Івоніку, Марійку із землею єднає містичний духовний зв'язок, уявлення селян про життя, смерть і вічність. Івоніка каже Михайлові: *«Знаємо лише землю! Вона чорна та й руки наші почорніли від неї, та вона свята. Крізь наші руки йде й білий хлібець»*. Це своєрідна селянська філософія. Хлібороб своєю працею «цивілізує» землю, перетворює її на рай, де люди їдять білий хліб. Він вірить у щасливу, дану долею землю, на якій жили його предки, будуть жити та засівати лани й онуки. Дмитро Павличко справедливо відзначив: *«Кобилянська показала труд як рятунок людини у дні найбільшого горя і тим самим відкрила ще одну*

сторону праці як найголовнішого смислу людського життя. Івоніка і Марійка, якби вони на себе подивилися збоку, як Гамлет, сказали б: *бути!*» Саме праця коло землі відроджує в трудівникові «цілісну людину» (Іван Франко), з її замилюванням красою рідної землі, пробуджує філософію *антеїзму* та філософію «сродної праці» Григорія Сковороди. Як тільки людина відсторонюється від неї, вона вироджується, мертвіє, стає злою, егоїстичною, здійснює злочини.

У художньому світі Кобилянської образ землі позначають опозиційні пари: *вітаїстична, відтворювана сила природи / чорна, стихійна і фатальна сила; краса / жах; свобода / неволя («влада землі»); духовне піднесення особи / нище падіння, антилюдяне начало*. У річищі модерної поетики письменниця показала, що причиною і наслідком вчинків рільника були не тільки соціальні корені життя конкретної людини (постулат реалістичної естетики), а й учинки, що не підлягають причиново-наслідковим зв'язкам, зумовлюються підсвідомими імпульсами. Для героїв твору Ольги Кобилянської земля криє в собі містичну, чорну стихію, що породжує каїнів серед людей, драматизм життя. Християнський мотив жертвопринесення землі звучить з уст Марійки, яка звертається до мертвого Михайла: *«Не для тебе, синку, була вона, а ти для неї! Ти ходив по ній, а як виріс і став годний, вона отворила пащу й забрала тебе!»* Християнський міф про Адама відлунюється на образі «природної людини» Івоніки, який, прагнучи добра, скоює гріх на землі, породжує смерть його сина, а потім — смерть онуків. Поступово герой відроджується через самостраждання і самоосудження, що відновлюють у його серці справжню любов до людини. Отож земля постає як реальний і водночас містичний образ, як божество, що пожирає і відроджує людину. Її могутня і таємна енергія визначає предковічний поклик землі, впливає на долю персонажів твору.

Жанр повісті дозволяє письменниці створити цілісну художню картину світу. Велика кількість персонажів, сукупність подій, інколи віддалених між собою часовими та просторовими проміжками, — все це поєднано логікою розвитку сюжету, причиново-наслідковими зв'язками й ідейною системою поглядів автора. Саме тому важливу роль відіграє *наратор-усезнавець* у творі. У «Землі» застосовано

третьоособову розповідь, при якій позиція наратора є зовнішньою щодо описаних подій. Він не належить до оповідуваного художнього світу, але володіє повною інформацією про нього. Його голос є об'єднуючим чинником для епічної цілісності твору. Він представляє описи, відомості про дійових осіб, його мовлення органічно поєднує епізоди твору в єдине ціле. Змальовуючи весілля Параски, розповідач акцентує увагу читача на психологічній напруженості ситуації, неприродному поєднанні молоді дівчини й старого жениха через введення художнього образу: *«Голос скрипки, жалібний, роздрознений, кинувся в нестямі, а потім неначе навіки злучив їх з собою...»* І тут же підтверджує своє бачення зображенням психічного стану ініціатора цього весілля Докії: *«І ще двоє людей не поділяло сьогодні радості присутніх. Се була Докія, яка з жалю, що донька покидала так невчасно її хату, стала на лиці неначе земля, і батько дружби Михайла, старий Івоніка Федорчук. Обоє сиділи в однім куті на лаві й сумували. Докія несказанно терпіла від свідомості, що «сиротіє»; а по-друге, вона добре бачила, що її будучий зять не був ані гарний, ані видний хлопець, і що Параска улягла її майже розпачливим мольбам, що виходила за нього»*. З вуст розповідача ми дізнаємося не тільки про перебіг подій, а й про їх оцінку, сприймання дійовими особами, їхні мотиви, переживання. Проте в творі звучить історія не розповідача, а безпосередніх учасників, адже в його словах чуємо голоси Михайла і Сави, Рахіри, Анни, Докії, сім'ї Федорчуків, мешканців села, які стали свідками трагічних подій. Наратор через мовлення і внутрішні монологи передає погляд персонажів на світ і події, читач бачить весь спектр пристрастей, що вирує в головах учасників подій. Цей прийом поряд з іншими засобами творення характерів дає змогу автору змалювати цілісну художню картину.

Проте розповідна манера в творі змінюється, коли після вбивства Михайла обмежується кут зору персонажів, а Сава та Рахіра змальовуються за допомогою зовнішньої фокалізації. Наратор не повідомляє про хід думок Сави і Рахіри, що дозволяє підсилити інтерес читача до сюжетних перипетій. До кінця твору читач так і не знайшов переконливого підтвердження провини Сави, адже розповідач не застосував внутрішньої

фокалізації, тому його думки залишаються загадкою. Натомість у мовленні наратора підозра про причетність Сави до злочину подається як колективна точка зору селян. Такий оповідний прийом натякає читачеві, що людська душа, здатна на злочин, залишається незрозумілою для суспільства, яке може лише здогадуватись про причини подібної поведінки й навіть визначити винного за непрямими доказами, можливими мотивами, виходячи з минулого та характеру людини.

Магічна влада землі така, що ділить людей на багатих (Івоніка, родина Тодорки, Іфтемія), середніх достатків (Докія, Онуфрій), заробітчан (Анна, родина Григорія), на героїв, що люблять землю, і тих, що цураються її. Галерею доповнюють образи працюючого Петра, гумориста Онуфрія Лопати, п'яниці і вбивці Григорія Чункача. Колоритними персонажами є Докія, Домініка, Парасинка, які люблять землю, відчувають її поклики. Водночас земля впливає на формування полярних за вдачею синів Івоніки — Михайла і Сави, їх вчинків, уподобань, бажань. Художня майстерність письменниці виявилася в умінні змалювати індивідуальні характери, багатство внутрішнього світу. Деякі з них замислюються над філософським питанням сенсу життя, зокрема старий Івоніка: *«А зрештою... пощо чоловік живе?»*, з сумом констатує: *«Не на те, аби робив, день і ніч тяжко робив? Доки мені Бог сил дасть і буду жити, буду робити. Бог сам покличе нас уже, аби ми спочили. Наша доля працювати, тому то й відпочинок наш потім без кінця. Так уже сам Бог дав!»*

В образі *Івоніки Федорчука* змальовано ментальні риси українського хлібороба. Він втілює ідею *«магічної сили, якою мужик демократичної і довго поневоленої нації прикований до матері землі»* (Денис Лукіянович). За допомогою антитези розповідач зображує суперечливий характер героя, який поєднав у собі споконвічну любов до землі й покірність перед сильними світу цього, природну доброту і наполегливість, любов і почуття справедливості. Образ рільника моделюється з особливим психологічним проникненням у його духовний світ, простежується історія його становлення як заможного господаря, котрий не загубив людяності, ширості, доброти. Гіркою і виснажливою щоденною працею він придбав землю, на якій каторжно працював з дружиною, здобувши певні статки.

Лаконічні портретні деталі індивідуалізують трудівника («*Він був дрібної, слабкої будови тіла*»), але особливо експресивно зображується портрет горем прибитого батька в епізоді, коли Івоніка просив у суддів дозволу завтра поховати сина. Контрастні кольори відтінюють його образ: сиве волосся і чорні від праці та мозолів руки, які торкаються панських ніг, дрижачим голосом благає на милість, падають чоловічі сльози. У тяжкому горі він звертається до землі, яку він любив, а зараз ненавидить: «*Бери його, — заскреготав крізь зуби, — бери і спряч. Праця і кров моя пішла в тебе, а тепер бери ж його!*»

Образ Івоніки увиразнює народне мовлення, пересипане метафорами, влучними фразеологічними зворотами, яскравими барвами. Авторка застосувала різноманітні засоби психологізму, передусім — монологи і невласне пряме мовлення, за допомогою яких вимальовується художньо правдивий образ буковинського селянина. Всезнаючий розповідач проникає у внутрішній світ батька, який переживає до краю напружені моменти життя (перебування Михайла у війську, вбивство сина, розчарування у нездійсненності мрії). Після смерті сина Івоніка духовно прозрів, збагнувши темну силу влади землі.

В образі *Марійки Федорчук* зображено характерні риси селянки: невтомну працелюбність, розсудливість, покірність чоловікові. Її образ відтворюється в розвитку, в суперечливих помислах і вчинках. Змолоду Марійка зазнала поневірянь бідної наймички. Вийшовши заміж за Івоніку, вона за допомогою невтомної праці досягає успіху, стає заможною і шанованою у громаді господинею. На її образі простежується згубний вплив влади землі на жінку-трудівницю, власницький інстинкт якої призводить у житті до засліпленості й нерозсудливих кроків. Душа колись лагідної та щирої дівчини черствіє, губить доброту, озлоблюється. Мати любить своїх дітей, але відчуває у душі неприязнь до Сави, який прагне одружитися з Рахірою, проклинає його. Після смерті Михайла в душі Марійки перемагають чорні сили. Вона навіть б'є Анну, а згодом її проганяє разом з дітьми, адже Анна продовжувала скрізь говорити, що Сава вбив брата. Незабаром маленькі онуки Марійки померли. Змучена душевними муками, вона невимовно жаліє за Михайловими дітьми і ненавидить Саву, Рахіру та їх

дітей, проклинаючи їх. Влада землі взяла її в свої темні обійми. Її душа закам'яніла, і вона втратила сенс життя.

Повість Ольги Кобилянської сповнена міфологічними та біблійними інтонаціями і символами: *«Бог дав йому (Івоніці) двоє дітей. А що по одній стороні було саме добре, вийшло по другій саме зло. А він їх однаково любив, вигодував однаковою працею своїх рук. Оба були його рідні-ріднесенські діти...»*

Моделюючи образ Михайла Федорчука, письменниця майстерно поєднала психологічне і соціальне начала з драматичним напруженням і ліричним струменем. Його образ твориться за допомогою *портретних деталей* (*«Михайло був молодець! І не саме великий, а плечистий і сильний. А з лиця, мов у дівчини, лише що над устами засіявся вус. Дівчата в селі знали: був сором'язливий та замкнений... Був сильний, як ведмідь. Але серце було в нього м'яке, як тісто!»*) і характеристик *розповідача*, який відзначає його врівноваженість, чемність, покірливість батькам, наділяє юнака життєрадісним світосприйманням і працелюбністю: *«Молодий хлопець опирався всьому завзяттю. Сміючись виходив із дому і сміючись вертався назад. Мов олень, перескакував весною глибокі шанці в полях, яким гнала розбурхана вода, а восени, як птах з висоти, розрізняв і в найгустішій мряці всі предмети на простих просторах»*. Порівняння підкреслюють волелюбну і шляхетну душу героя, який утверджує себе в праці. Він любить орати і засівати поля: *«Я се так люблю робити, і хто зна, коли знов за плугом ступатиму»*, — говорить він Івоніці перед армією. Михайло за типом темпераменту — флегматик, тобто людина, якій властиві рівний настрій, урівноваженість, пунктуальність, наполегливість у роботі.

Поетичність натури Михайла характеризує виразна деталь: син просить батька принести в казарму сопілку. Перебування на військовій службі було жахливим випробуванням для юнака, який, на відміну від батька, не відзначався героїчним стоїцизмом. Проте військова муштра загартувала його характер і розширила кругозір. Михайло стає рішучим, розважливим, мріє про щастя з Анною у спільній праці.

Між землею і Михайлом існує органічна єдність, він відчуває внутрішню гармонію з нею, любить плекати поле своєю працею. У руках парубка робота горить, всюди в

господарстві у нього порядок. Він романтичний і піднесений, емоційно сприймає природне довкілля. У ставленні Михайла до землі немає сліпого поклоніння її владі. У нього відсутні дрібновласницькі інстинкти нагромадження задля нагромадження багатства, адже, на відміну від батька, хлопець не планує розширювати господарство. Любов до землі не затьмарила його палкого кохання до Анни, хоча він розумів, що його вибір не сприймуть батьки. Врешті, Михайло вирішив боротися за своє щастя — піти проти волі батьків і одружитися з коханою, залишити господарювання на землі й будувати нове життя у місті. Проте його мріям не судилося здійснитися: у лісі Михайла знайшла куля Каїна. Темна влада землі рукою вбивці помстилася йому, забрала у своє лоно. Біблійний міф про Каїна і Авеля у повісті «Земля» знайшов нове прочитання.

Міфічного Каїна нагадує образ *Сави*. Письменниця вважала, що *«доля людини — в її характері»*. Проте брати були наділені різними характерами і різними долями. Навіть портрети несхожі. Сава *«з лиця подобав на матір і був би гарний, коли б не його безустанно заблуканий погляд, що мав у собі щось зимного й неспокійного. З його ніжного, майже дитячого обличчя прикро вражав його погляд і відтручав від себе. Холодним, мов ніж, зимним блиском, що поступово змагався, відтихав від себе»*. За типом темпераменту Сава — меланхолік, тобто відзначається замкнутістю, глибиною і стійкістю емоцій, переважаючою негативних при слабкому зовнішньому вияві. Для Сави служба у війську — каторга. Щоб не бути жовніром, він воліє відрізати собі палець або випити якогось трунку і підірвати здоров'я. Батьки не знайшли «ключик» до серця хлопця, не зуміли перебороти його вади характеру, тож Сава виріс хитрим, підступним, лінивим, впертим, злим, цинічним і задрісним. Батьки лише висловлювали своє невдоволення його лінощами, безвідповідальністю, небажанням працювати на землі, а особливо — стосунками з циганкою Рахірою, дівчиною легкої поведінки та двоюрідною сестрою. Проте Сава усе робив їм наперекір. Його свідомість роздвоювалася від суперечливих почуттів: *«Він любив свою матір, здається, більше, як тата і брата, але бували хвили, в яких ненавидів її, так як тепер, з цілої душі своєї, коли нарікала на Рахіру і прискала зневагою, як отрутою»*. Невгамовний, дикий шал емоцій зринає в душі Сави,

коли він сердиться, тоді не контролює свої слова і вчинки. У його душі переважає чорне начало, нестримність до вбивства тварин і птахів без будь-якої потреби. Друге, темне, злісне, підпільне «я» свідомості розгледіла мати: *«В нім нема ладу! Сьогодні хотів орати, хотів день у день за плугом ходити, а завтра або позавтра буде, як той вовк, снувати, нишпорячи, буде хмарний, неспокійний і до нічого пальцем не доткнеться»*. Таку поведінку Сави Михайло пояснює Анні: *«Се вже гріх ним так править»*. Такими штрихами розповідач вибудовує логіку характеру героя, що приведе його до злочину. Ольга Кобилянська здійснила не так соціально-психологічний вплив влади землі на людину, як етико-моральні мотиви, зумовлені підсвідомими імпульсами, темним началом у душі героя.

У художньому світі повісті образ Рахіри протиставляється Анні й змальовується непривабливими барвами. Це дівчина-лиходійка, яка сіє зло у душі Сави, намовляє його на переступ. Постає демонічна натура, яка від батька успадкувала злодійкувату вдачу, росла лінвоюю, підступною, злою. Портретні деталі увиразнюють її характер, підкреслюють грубість натури: *«круглі чорні жадібні очі»*, білі зуби і червоні випнуті губи. У певні хвилини її очі світять «злобним блиском»; злісне начало переважає у її характері, зумовлює логіку її вчинків. Парубки її обминали, тому свій погляд старша дівка зосередила на молодому Саві, підкоривши собі його душу і волю на зло рідній тітці Марії. Власницький інтерес підштовхнув Рахіру вибудувати далекосяжний план: вона прагне заволодіти землею Федурчуків будь-якою ціною, мріючи стати багатого господинею, утвердити свій соціальний статус. З цією метою вона намовила Саву на вбивство Михайла.

Образ Анни продовжує в українській літературі традицію жінки-страдниці, яка у своєму житті перенесла неймовірні випробування і муки, а саме: наймитування з дитинства і зневагу, смерть коханого і смерть своїх дітей. Горе підштовхувало Анну до загибелі, але вона його стоїчно переборола, і душа її знову ожила. Образ Анни змальовується поетичними фарбами, в серці якої горить «невгасимий жар» кохання до Михайла і безнадія. Художньо майстерно змальовує авторка її портрет, підкреслюючи привабливі риси дівчини: *«Середнього зросту, з темним, як шовк, волоссям... на око*

ніжна, тайла в собі силу та вабила до себе, мов музика, гармонією жіночості». Для відтворення напруженості у розгортанні драматизму долі Анни використано символіку: як тільки-но закохані Михайло й Анна почали танцювати, на скрипці обірвалася струна — *«розлучилися дві руки»*. Психологічна майстерність змалювання Анни неперевершена в українському письменстві. Доля усміхнулася дівчині тоді, коли Михайло освідчився їй у коханні, але незабаром насильно забрала судженого до землі. Розповідач акцентує на працелюбності наймички, наділеної добрим серцем, чуйністю. Вона відчула серцем, що убив її Михайла Сава, якого зненавиділа і за тяжкий злочин, і за своє знівечене життя. Великим випробуванням долі була смерть Анниних дітей. Врешті вона вийшла заміж за наймита Петра, і в неї народився син. Письменниця закінчує повість оптимістичною нотою. Хоч Анна і зневірилась у добродіяльній силі землі, але тяжко працює заради того, щоб син здобув освіту і вибудував щасливішу долю.

«Земля» — епічний шедевр української літератури. Ольга Кобилянська відтворила в художньому світі повісті *«пережитість і присутність поетичної філософії землі — селянина й землі, такі чесно-жорстокі картини бідкування й праці, правдивість і разючу силу відтворення селянських драм, що шарпають душу не менше за Стефаникові маломовні трагедії»* (Іван Дзюба). Авторка з натхненням і драматизмом оспівала любов селянина до землі й праці на ній, показуючи своїх героїв у радісні хвилини просвітлення і невимовного горя. Змінилася епоха, та естетична привабливість «Землі» Ольги Кобилянської бентежить і сучасних читачів. Історія братовбивства, скоєного через землю, застерігає людство від таких страшних злочинів.

У творчому доробку Ольги Кобилянської чільне місце посідають новели — своєрідний *«мікрокосмос зі своїми жанровими законами і своїм чаром поезії»* (Іван Денисюк). Ви пригадуєте, що для новели характерним є змалювання однієї життєвої долі, певної «випадкової» чи доленосної події. Характерна її ознака — помітити в малому, одиничному випадку все життя людини, а за нею — контури суспільства. Цим шляхом ішла у своїй творчості Ольга Кобилянська. У жанрі

новели вона виступила новатором: її розповідь лаконічна, гранично сконденсована, експресивно виразна. Деякі з новел нагадують поезії в прозі: «Битва», «Осіню», «Рожі», «Покора», «Смутно колишуться сосни», «Через море» та інші.

Новелу «*Битва*» (1896) Ольги Кобилянської можна з упевненістю віднести до найкращих творів української прози кінця XIX — початку XX століття. Твір був написаний від пережитих вражень під впливом вирубки лісу в Карпатах, що занотувала авторка в автобіографії «Про себе саму»: *«Бачила я власними очима, де зрубували ліс і де мала нагоду бачити боротьбу робітників з столітніми великанами, соснами і смереками, й подивляла фізичну силу і спритність одних та опір і маєстат (величність) природи з другої сторони»*. Проте у тотальному вирубуванні правічного лісу, здійсненому чужинцями, новеліст помітила, за словами Дмитра Павличка, *«трагедію української землі, на яку дивилися захланними очима державні й монополістичні імперії»*. Новела спрямована проти соціального і національного безправ'я українського народу. Промовистими є слова героя твору робітника Клевети: *«Гепер мається сей прекрасний матеріал вивозити, мабуть, аж за море! І що має наш край з того? Спитайте тих, що правлять тими маєтками, що живуть у розкоші... Спитайте їх, що наш край з того має?!»*

«Битва» за жанром — пейзажно-психологічна новела, сповнена драматизму, ліризму і музикальних тонів, колористично-звукових образів. У новелі змальовано одухотворений образ величної природи, оскільки ліс і гори були для письменниці тією органічною стихією, де вона вповні розвинула свій мистецький таланти і дала волю нестримному лету фантазії. Саме фантазія спричинилась до наділення картин гірської природи рисами, притаманними людям як істотам набагато вищим за ієрархічною системою світобудови, ніж рослинному світові. Пантеїзм, олюднення природи у творі захоплювали чеську письменницю *Павлі Мудрій*, яка назвала новелу *«перлиною лірики в прозі»*, *«одним з найвизначніших зразків цього жанру у всій світовій літературі»*.

У новелі Ольга Кобилянська вдається до символів, алегорії, відтворюючи жажливий процес нищення пралісу в буковинських Карпатах. Блискуче використано прийом

персоніфікації: гірські дерева зображено як живих людей, наділених здатністю мислити, відчувати сум і страх, страждати, спостерігати. Коли ворожа сокира вдарила першою стару смереку, то *«вона здригнулася. Відколи жила, не чула ще на собі топора»*. Інші дерева, як люди, страждали разом із нею: *«всі дерева здержали віддих»*. Смереки в Ольги Кобилянської зовнішньо схожі на людей, вони *«діставали в голову і в ноги удари сокирами... З них витікає кров»*. Письменниця використала гіперболізовану персоніфікацію, і рослини постають не просто живими людьми, а неначе організованою громадою, вищою спільнотою, в якій столітні дерева виконують функцію своєрідних старійшин, що захищають рід: *«Столітні оберігали їх досі своїми об'ємистими раменами від усього»*. Молодші члени громади мали рости і міцніти, тому вони *«всі виганялись вгору й благали життя!»*. Навіть зовсім малі й немічні члени спільноти, нарівні зі столітніми, чинили опір ворогам: *«обманчивий брунатно-зелений мох піддавався під їх грабіжливими руками, і вони ховалися в долину»*, колючі кущі дикої рожі, переплетені з іншими корчами, плющами й тернами, *«стояли, немов непроходимі стіни»*, а *«молоді ялинки стояли так густо, простягали так відпорно галуззя від себе, що дальший хід був майже неможливий»*. Така згуртованість у відсічі ворога нагадує найкращі в історії людства приклади єдності, ледь не соборності. До речі, Ольга Кобилянська двічі в новелі порівнює гірський ліс із церквою: *«У тишині, немов церковній, виразно чути шелест і тріск»*, і *«неначе церквою, пробігло лісом: «Зрубати! Зрубати!»* Новеліст вивищу морально природу над найманцями, цими представниками людського роду, які пробували зруйнувати віковічні основи буття і гармонії природи.

Ліс програв смертельну битву, розпочату промисловою фірмою, надто нерівними були сили чистої природи і хижих, жадібних до наживи людей. Ці люди вдерлися на незайману територію столітнього лісу і почали його нищити. Письменниця вдається до промовистої метафори: дощ прирівнюється до плачу, вся природа плаче від втрат: *«дощ лив без утину. Голосно і хлипаючи падав він»*. Мовчазним свідком трагедії виступає повний місяць, який *«збільшився у великий матово-червоний круг»*. У світовій літературі такий образ місяця несе значення

свідка першого кровопролиття на землі. Коли Каїн убив свого брата Авеля, на місяці назавжди відбилася ця картина. Тому місяцю в новелі задалегідь відомо про жахливі наслідки битви.

Промислова фірма, яка вийшла з війни переможницею, порівнюється із Молохом, якому принесли в жертву дітей: *«поїзд привозив щораз нові жертви, а ніколи не спочиваючий Молох переробляв їх у чудно короткім часі»*. І молох, і поїзд уособлюють цивілізацію, що з божевільною швидкістю, наче змія, летів, *«вився тісщинами»*. Змія, що в біблійні часи підступно прокралася в райський сад, тепер стрімко пробирається в прадавній невинний ліс.

Розповідаючи про свою працю над новелами, Ольга Кобилянська зізналася, що всі *«дрібні поезії в прозі»* — це «краплі» її крові. Мабуть, уже більше нічого не можна додати, аналізуючи новелістичний доробок письменниці. *«Краплі крові»* — це і біль, і сльози, і радість, і терпіння, і страждання, і високість людського духу. Коли йдеться про дітей, зазвичай говорять: «моя кровинка», «моя кров». У новелах Ольги Кобилянської відображено генетичний код, квінтесенцію інтелектуального потенціалу письменниці, весь духовний багаж її предків. Новели — це її діти, яким судилось дати добрий урожай на полі української словесності.

Однією з таких «краплин» є новела *«Valse melancholique»* (1898), тобто — меланхолійний вальс. Музичне багатоголосся вривається в художній світ новели, формуючи її меланхолійну тональність, сюжет і композицію. Мотив вальсу наскрізний у творі, стає лейтмотивом, щоб на цьому тлі вирізьбити три типи жінок, споріднених пошуками краси і глибоко індивідуалізованих. Оповідачем виступає Марта, тому знання читача про події обмежене її компетенцією, зовнішньою фокалізацією, яка не зображує хід думок інших персонажів.

Ця модерна новела виникла тоді, коли критики не розуміли новаторства письменниці, не сприймали її ідей, словом, ставились до неї несправедливо, адже її мистецтво не було заангажоване. Розуміючи, що справедливості годі шукати в реальному житті, авторка вдається до вигаданого світу новели, намагаючись там виплакати свою кривду й, можливо, знайти підтримку в читачів. У першій частині новели ідуть розмови про кохання, у жартівливому тоні оповідається історія художниці. У

наступній — переважає меланхолійна ніжна тональність, на тлі якої змальовується образ Софії Дорошенко. Підсумовують картину сумна мелодія, тріснута струна фортепіано і обірване життя героїні.

Найголовнішим у новелі є нестримний пошук Софією, Мартою і Ганною гармонії та краси, жагуче бажання досконалості та рівноваги. Така ідеалізована картина можлива тільки в мистецтві, де панує незвичайна атмосфера, високий, загадковий дух, а персонажі постають сильними, неординарними особистостями. За Кобилянською, в мистецтві можна віднайти хоча б тимчасовий притулок від життєвої несправедливості. Тому тільки крізь призму мистецтва слід розглядати героїнь новели: художницю Ганнусю, вчительку Марту і піаністку Софію.

Малюючи своїх персонажів, новелістка виявилася напрочуд талановитим психологом. Вона точно відчувала душі жінок, бо писала їх, передусім, із себе самої. Автобіографізм – важлива ознака модерністського моделювання уявного світу, що підкреслює вірогідність оповідуваних історій.

Ганнусю Кобилянська називає маляркою, артисткою, акцентуючи на витонченості, вишуканості внутрішнього світу дівчини, яка не сприймає всього приземленого і буденного, навпаки, живе лише високим мистецтвом, у всьому шукає красу і не сприймає потворного: *«Коли б усі були артисти освічені і виховані, почавши від чуття аж до строю, не було б стільки погані й лиха на світі, як тепер, лиш сама гармонія й краса»*. Вона високої думки про людей мистецтва, зокрема про себе саму, з погордою ставиться до простих людей, не наділених естетичним смаком. Малярка постійно говорить учительці Марті, що та не здатна зрозуміти її чуттєву душу: *«Ти цього не розумієш. Я – артистка і живу відповідно до артистичних законів, а ті вимагають трохи більше, як закони такої тісно-програмової людини, як ти!»* Ганнуся належить до жінок-інтелектуалок нового типу, що почали з'являтися в західній Україні на зламі століть. У її словах звучать сміливі феміністичні нотки: *«Не будемо, приміром, жінками чоловіків або матерями, лише самими жінками. Ти розумієш? Будемо людьми, що не пішли ані в жінки, ані в матері, а розвинулися так вповні...»* Проте феміністичні погляди виявилися

трагічними для неї. Повернувшись з Італії, де перебувала три роки, художниця привезла сина, з чоловіком розлучилась, бо не зійшлись поглядами. Хлопчик залишився без батька, а це ще одна трагедія дитячої душі. До такої ситуації спричинився Ганнусин егоїзм: жила мистецтвом заради мистецтва, не зважаючи на своїх ближніх. Вона спричинила смерть піаністки Софії, вигукнувши необережно, що тріс резонатор подруги. Будучи втіленням живопису, вона позбавила життя Музику (так звали Софію, що втілювала цей жанр мистецтва). Насправді ці умовні жанри були людьми, і їхні життя більш вартісніші, ніж мистецькі твори.

Над таким станом справ розмірковує і сумує *Марта*. Вона одна серед дівчат володіє традиційним поглядом на життя: учителює, виходить заміж, стає хорошою матір'ю і господинею. Більше того, вона вміє любити людей, а не лише себе саму, хоче служити ближнім, немов та біблійна Марта, що клопоталась гостиною для Господа. Саме звичайна дівчина глибше сприймає все духовне. Марта — типова українська жінка, що має любляче серце. Вона здатна оцінити таланти подруг, розуміє причину смерті Софії і нещастя Ганнусі. Остання багато разів у тексті новели говорить Марті, що *«царство на землі належить все-таки тобі»*.

Третім персонажем є піаністка *Софія* — сама Музика, надзвичайно обдарована дівчина, яка робить великі успіхи у грі на фортепіано. Але душа її надломлена нещасливим коханням. Софія з усіх сил намагається розвинути у собі гордість, майже так само сильно, як чоловік, панує над своїми почуттями і емоціями. Вона все, до останку, віддає музиці, навіть приносить у жертву їй своє життя.

Долі дівчат у новелі відтінюються звучанням меланхолійного вальсу: завзятого, веселого спочатку і сповненого шукання, суму, розпуки в кінці новели. У цьому виявилась майстерність Ольги Кобилянської, віддзеркалилась її чуттєва і зболена душа.

Фемінізм як суспільний рух набув поширення на межі ХІХ — ХХ століть. Він заволодів умами філософів, соціологів, представників мистецьких кіл, особливо жінок, які боролися за фактичну і юридичну рівність з чоловіками. Це було прогресивне явище, яке вплинуло на розвиток мистецтва слова в контексті

модерної естетики. Найяскравіше феміністична концепція виявилася у творчості Лесі Українки та Ольги Кобилянської, які відкинули застарілі погляди народників на розвиток української літератури, прагнучи розширювати її філософський та естетичний потенціал. Ользі Кобилянській особливо імпонувала ідея жіночої емансипації, самостійний вибір жінкою своєї долі в суспільстві, яка, за її словами, від природи є рівною з чоловіком, «з правом людяності, індивідуальної свободи, поваги людської і справедливості». Феміністичні погляди письменниці утверджувала в ранніх повістях «Людина» і «Царівна», написаних у річищі поетики психологічної прози. Тому авторка моделювала не стільки зовнішній сюжет, як внутрішній, показуючи духовний світ своїх героїнь — жінок з сильним характером, незламною волею. Змальовано тип мислячої жінки, яка прагне не лише «домашнього вогнища», а й інтелектуального зростання.

Повість «Людина» (1894) відкрила в українській літературі нові площини суспільного і приватного буття людини, наділеної новими ідеалами, розкрила модерні погляди самодостатньої жінки з інтелігентського середовища на її роль у приватному та суспільному житті.

Письменниці використала модерну сюжетно-композиційну організацію твору. Сюжетну дію рухають опозиційні пари: в епізодах, конфліктних ситуаціях протиставляються два начала — чоловіче і жіноче. Розповідач зіставляє фізично сильного, красивого чоловіка та ніжну, чуттєву і розумну жінку. Ролі чоловіка і жінки міняються: відбувається зіткнення жіночої сили та чоловічої слабкості, що становить основу сюжету. Його розгортання увиразнюють образи Олени Ляуфлер, її першого нареченого Стефана Лівевича, а пізніше — лісника Фельса. Важливу композиційну функцію відіграють сон-марення Олени перед весіллям, поетичний образ моря, що символізує життя, діалоги і монологи, через які розкривається проблема жіночої емансипації.

За жанром «Людина» — психологічна та ідеологічна повість. Крізь оптику внутрішнього життя героїв, їхніх дискусій, уподобань, поглядів, висловлених вголос щодо ролі жінки в суспільстві, змальовується картина світу, зображуються етичні, соціально-психологічні та ідейні конфлікти між героями та

суспільством. *Феміністична проблематика* є центральною у повісті.

Твір проймає *ідея* духовного визволення жінки, захисту її прав на особистий вибір способу життя, протест проти закостенілих міщанських традицій. Захищається думка про те, що жінка має *«не тільки почувати себе рівноправною, а й доводити свою рівноправність своїм духовним розвитком, своїм місцем активної діячки в суспільстві»* (Дмитро Павличко). Олена Ляуфлер представляє новий образ жінки в українській та європейських літературах, яка порушує питання про самостійність і матеріальну спроможність жінки, заявляючи: *«Відповідно до мого знання, котрим мій батько і теперішній устрій суспільний мене вивінували, хочу сама собі заробляти на кусник хліба, а заробленим щиро ділитися з родичами»*. Через образ Олени повістярка прагнула окреслити свою ідейно-естетичну концепцію, моделюючи нетрадиційний тип жінки, змальовуючи її у найрізноманітніших ситуаціях, у боротьбі за право жити повноцінним життям. Кобилянська підкреслила: *«Моя заслуга — та, що побіч дотеперішніх Марусь, Ганнусь, Катрусь можуть стати і жінки європейського характеру»*. У художньому світі «Людини» Олена в родині приймає рішення, бере відповідальність за долю інших, господарюючи на орендованій землі. *Новаторство* письменниці полягало в тому, що вона вперше в українській літературі наділила образ жінки рисами ніцшеанської «надлюдини», вольової і цілеспрямованої натури, яка тонко відчуває красу, а також обдарувавши свою героїню духовним аристократизмом, невпинною боротьбою за свою індивідуальність.

Змальовано цю жінку через призму поетики неоромантизму. В образі Олени письменниця прославляла красу і розум людини, яка прагне і до родинного щастя, і рівних прав з чоловіком на освіту, працю, незалежне матеріальне життя та шлюб, побудований на взаємному коханні. Саме сильну, волелюбну, аристократичну за духом особистість утверджував український неоромантизм.

Образи чоловіків символізовані і часто силою волі поступаються жінкам. Так само символічно поділяються персонажі повісті, утворюючи два світи – чоловічий і жіночий. Олена перебуває на межі цих світів. Жіноче товариство – мати,

сестра, вчителька Маргарета – страхаються поглядів Олени, яка щиро не розуміє такої позиції. Чоловіки, батькове оточення – це міщани, з притаманним їм вузьким світоглядом, які дотримуються патріархальних поглядів на жінку, обмежуючи її роль пересічним існуванням домогосподарки, що живе у трикутнику – «діти», «церква», «кухня». Приятелі Ляуфлера засуджують феміністичні погляди дівчини, радять тримати жінку, як коня, в міцних руках з батогами. Коли дочка відмовилась вийти заміж за нелюбого їй К-го, щоб поправити цим матеріальне становище родини, Ляуфлер демонструє «доморошену» філософію міщанства. Представники чоловічої статі зображуються непривабливими фарбами: вони безхарактерні, безвольні, нерішучі. Батько Олени — гіркий п'яниця, нездатний утримувати сім'ю, жорстокий у ставленні до дочки, але невимогливий до картяра і ледачого сина. У річищі модерністського дискурсу оповідач акцентує увагу на зовнішній красі чоловіків, на вітаїстичних та еротичних мотивах. Проте авторка прагнула представити естетичну концепцію «нової» людини, в якій чільне місце посідає *«особа з прекрасною душею»*, яка може зреалізуватися і в жінці, і в чоловікові. Ідейна тональність твору Ольги Кобилянської перегукується з тезою Максима Горького *«Людина — це звучить гордо»*. На погляд головної героїні письменниці, людина — мисляча особа, яка займає активну життєву позицію у житті, бореться з антигуманним світом, не піддається тискові зовнішніх обставин і буде своє майбутнє як вільна, сильна і духовно багатогранна особистість. У цьому полягала неоромантична естетична концепція людини Ольги Кобилянської. Темою повісті «Царівна» Ольга Кобилянська обрала проблему самореалізації людини, зокрема жінки в умовах патріархального суспільства. Головна героїня *Наталка Верковичівна* мусить долати численні перешкоди, які стоять на заваді розвитку її особистості, втіленню життєвих планів та особистому щастю.

У повісті «Царівна» авторка використала першоособову оповідну манеру. Головна героїня розповідає власну історію в щоденнику. Така викладова манера дозволила об'єктивувати оповідану історію, адже авторська позиція вилучається, і ми чуємо лише голос героя. Оскільки оповідач є безпосереднім учасником подій, перебуває «в середині» художнього світу, то

відтворює події лише через призму свого бачення, яке суттєво відрізняється від поглядів суспільства.

Читач дізнається про ворожу до Наталки атмосферу, що панує в родині її дядька. Родина уособлює міщанський, філістерський світ, що приземлено сприймає потреби людини, не бачить її особистих, інтелектуальних запитів, а нав'язує сироті Наталці єдину роль — дружини непривабливого професора Лордена, обраного родичами дівчини на роль жениха лише через матеріальне становище. Водночас оповідь відображає багатий внутрішній світ героїні, її духовну витонченість, і водночас реакцію ворожого оточення на спроби Верковичівни здолати архаїчні пута суспільних поглядів. У душі Наталки триває також протиборство з власними слабкостями та життєвими невдачами. Якщо героїня повісті «Людина» Олена змушена скоритися волі обставин, то в «Царівні» письменниця показала жінку, яка досягла гармонійного розвитку, розквіту духовних та фізичних сил, уособленого у повісті образом полудня. Цей образ символізує зрілість особистості, усвідомлення своїх бажань, інтересів, впевненість героїні у своїх силах і знання як досягти поставленої мети.

Отже, творчість Ольги Кобилянської піднесла українське мистецтво слова до світових обріїв. Її естетичні шукання розвивалися в унісон з художніми новаціями *Стефана Цвейга*, *Ромена Роллана* та інших письменників Європи. Як і вони, письменниця пропагувала вічні духовні цінності, любов до людини, представила світові неповторні образи, наділені національним колоритом і гуманістичним пафосом.

Література: *Гундорова 2002:* Гундорова Т. *Femina melancholia*. Стаття і культура в тендерній утопії Ольги Кобилянської. – К.: Критика, 2002. – 172 с.; *Левченко 2008:* Левченко Г. Зачарована казка життя Ольги Кобилянської. Психоеаналітична студія. – К.: Книга, 2008. – 224 с.; *Павлишин 2008:* Павлишин М. Ольга Кобилянська: проситання. – К.: Акта, 2008. – 357 с.; *Пригодій 2004:* Пригодій С. Архетип та ектип у творах Ольги Кобилянської // Літературознавчі студії. – Вип.9. – К.: Київський національний університет ім.Тараса Шевченка, 2004. – С. 181 – 185; *Томашук 1969:* Томашук Н.О. Ольга Кобилянська. – К.: Дніпро, 1969. – 236 с.; *Кобилянська*

1977: Кобилянська О. Вибр. твори. – К.: Дніпро, 1977. – 681 с.;
Кобилянська 1994: Кобилянська О. Апостол чкрні. – Тернопіль:
Збруч, 1994. – С.318 с.

Ткачук Н.П. Творческий портрет Ольги Кобылянкой.

В статье исследуется творческая индивидуальность Ольги Кобылянкой, художественный дискурс, характер ее модернистских поисков, жанровый репертуар, тематический диапазон, нарративная стратегия.

Ключевые слова: творческая индивидуальность, модернизм, неоромантизм, новелла, повесть, жанр, нарратор, дискурс.

Тетяна Белоброва

УДК 82.09.

ББК 83.3 (4 Укр) - 8

Еволюція естетичних домінант в автопсихологічному дискурсі Івана Франка

У статті розглядається проблема стосунків письменника з релігією, яка ще за його життя стала ключовою у франкознавстві. У ранній поезії домінують романтичні традиції осмислення релігійних мотивів, тем національної й індивідуальної свободи, альтруїзму, культу мучеництва задля вищої ідеї. Основну увагу приділено аналітично-критичному періоду у підході до релігійних, зокрема й молитовних мотивів і самої релігії з позицій позитивістської філософії, проблемі стосунків письменника з релігією.

Вивчаючи основні світові релігії, І. Франко помічає багато алогізмів щодо питань сотворіння світу, раю, спокути, існування Бога та потойбічного царства, тлумачить їх як перешкоди поступові людської думки й свободи, а Бог стає в нього синонімом світської влади чи й політичного насилля.

Ключові слова: сцієнтизм, ортодоксія, теологія, антропоморфізм, теологія, есхатологія.

The article is examined the problem of the relations of the writer with religion which became principal in Franko's creative work for his life. The romantic traditions of the comprehension of the religious motives, the themes of the national and individual freedom, the altruism, the cult of the martyrdom are prevailed for the higher idea. The basic attention is spared